

היסטוריוגרפיה, תודעה וזיכרון*

היבטים היסטוריים ופדגוגיים

מיועד לחטיבה העליונה

פתיחה

לנושא הנדון שלפנינו אין היבטים דידקטיים מובהקים. אין כאן סוגיה היסטורית, התייחסות למקום, לאדם, לרצף אירועים ותהליכים או למערכת מושגית היסטורית הקשורים לתקופת השואה וניתנים לתרגום לשפת החינוך וההוראה. גם לא ניתן להניח שמי מן המורים ימצא את הזמן, באילושי השעות המוכרים, להביא בפני תלמידיו דווקא את ההיבט ההיסטוריוגרפי של השואה.

בה בעת ברור למדי שהתמורות בהיסטוריוגרפיה של השואה והמחקרים השונים המתפרסמים מעת לעת מעצבים שני מרכיבים מרכזיים של ההתייחסות החינוכית לנושא זה. המרכיב הראשון הוא תוכני ההוראה והצגתם בכיתה באמצעות ספרי הלימוד, המקורות הראשוניים שניתן להביאם בפני התלמידים ומאמרים וספרים שאפשר להפנות אליהם. כל אלה הם קודם כל חלק מהשכלתו של המורה בנושא, ובאמצעותו יש להם נוכחות בשיעורי ההיסטוריה.

המרכיב השני הוא המרכיב התודעתי, זה שניתן לכנותו עיצוב זיכרון השואה במערכת החינוך ובחברה הישראלית כולה. מן המפורסמות הוא שנושא השואה "נוכח" בבית הספר לא רק באמצעות לימוד הפרק ההיסטורי בכיתות הגבוהות לקראת בחינת הבגרות. נוכחותו בתודעה ובזיכרון הציבורי הפכו זה לא כבר לחלק מרכזי בזרות הישראלית, ובהכרח גם במערכת החינוך.

באופיו של יום הזיכרון לשואה חלו תמורות רבות מאז נקבע בחוק על ידי הכנסת, בשנת תשי"ב - 1952. בחינת התמורות הללו והשלכותיהן על מערכת החינוך עומדות במרכז רשימה זו.

הדברים שלהלן ינסו לבחון סוגיות אחדות, הנוגעות לשאלות חינוכיות וערכיות, ולבדוק את הקשר שלהן לתמורות שחלו בהיסטוריוגרפיה של השואה. קשר זה אינו חד ערכי, ואין ספק שגם מרכיבים אחרים משפיעים על אופי נוכחותו של הנושא במערכת החינוך.

עם זאת, ההנחה היא שלתמורות בהיסטוריוגרפיה של השואה יש השפעה מכרעת הן על עיצוב הזיכרון ותודעת השואה, והן על משקלו ההולך וגובר של נושא השואה בתכנית הלימודים, ההתייחסות ללקחיה והשיח החינוכי עליה.

מוקדי הדין

- סקירה של התמורות העיקריות שחלו ביחסה של החברה הישראלית לשואה: האם לכתובה ההיסטורית יש השפעה עליהן?
- תכניות הלימודים: כיצד הן מבטאות מגמות בכתובה ההיסטורית?
- הנסיעות לפולין והקשר שלהן להתפתחות זיכרון השואה
- מה מתוך הנושא ניתן להביא לתלמידים?

סקירה של התמורות העיקריות שחלו ביחסה של החברה הישראלית לשואה: האם לכתובה ההיסטורית יש השפעה עליהן?

בשנותיה הראשונות מתבטא יחסה של החברה הישראלית לשואה היטב בשם שניתן ליום הזיכרון: *יום הזיכרון לשואה ולגבורה*. סמוך לאירועים עצמם, ובתום מלחמת העצמאות, הודגש בעיקר צד הגבורה שבשמו של יום הזיכרון. מכיוון שרבים מלוחמי הגטאות היו חברים בתנועות הנוער החלוציות נוצרה עמם הזדהות גדולה ולפיכך הובלטו האירועים הקשורים למרד בגטאות הרבה מעבר לחלקם בהתרחשויות התקופה. בין לוחמי הגטאות לבין הלוחמים למען הקמתה של מדינת ישראל נטווה חוט של המשכיות. שירו של חיים גורי **מן הדלקה היא** מיטיב להביע המשכיות זו:

מן הדלקה היא

מן הדלקה היא, אשר שרטה גופכם המעונה והחרוך,
נשאנו אש – לפיד מאיר לנשמתנו,
ובה הדלקנו את שלהבת החירות
עמה הלכנו בקרבות על אדמתנו.
את מכאובכם, שאין לו אח במכאובים,
יצקנו לברזל חוצבים ומחרשות חדות שיניים;
את עלבונכם הפכנו לרובים;
את עיניכם למגדלור ספינות, קרבות בליל - -
ממשואות עירכם ההרוסה
נטלנו אבן מפויחת ומנותצת,

והיא הפכה לאבן הפינה ואבן המסד,
לאבן החומה אשר אינה נפרצת.
שירכם, אשר נחנק בשלהבות,
עלה פורץ בפי פלוגות המחץ כמו נדר,
ועמדו עלו העז והכבוד,
והתקוה העתיקה אשר אינה אובדת - -
נקמנו את מותכם המר והבודד
באגרופנו, שכבד הינו וחם הוא;
לגטו השרוף הקמנו פה גל-עד
גל-עד חיים, אשר לנצח לא יָתָמוּ.

שיר זה התפרסם בשנת 1954 (יצחק צוקרמן ומשה בסוק (עורכים), **ספר מלחמות הגטאות**, הקיבוץ
המאוחד, 1954, עמ' 30). אחד הספרים הראשונים שעסקו בנושא השואה. באותה עת, כאשר היה המחקר
ההיסטורי של השואה בראשיתו, החלו להופיע ספרי זיכרונות ועדות.
ניתוח קצר של השיר מדגים היטב את הדגש שהושם בלחימה בגטו, את הבלטת הקשר ההמשכי בין לוחמי
הפלמ"ח לבין מורדי הגטאות ואת ההצהרה בדבר הגל-עד החי לגטו השרוף שנבנה בארץ על ידי הלוחמים
למען הקמת המדינה. הפיכת המכאוב למחרשה והעלבון לרובה היא המסר של אנשי ארץ ישראל ללוחמים
בגטו, שרובם כמובן לא נותרו בין החיים.
באותן שנים כלל לא עסקו בבתי הספר בלימוד הנושא כחלק מלימודי ההיסטוריה, והוא בא לידי ביטוי כמעט
בלעדי בטקסי יום הזיכרון לשואה ולגבורה. שירו של גורי, שיר הפרטיזנים וקטעי קריאה דומים נשמעו תדיר
בטקסי הזיכרון.
נקודת המפנה המשמעותית הראשונה בהתייחסות אל השואה הייתה משפט אייכמן שנערך בירושלים ב-
1961. במהלך המשפט נפתח חלון לעדויותיהם של יחידים, לגורלן של ארצות וקהילות, גטאות ומחנות,
ולראשונה גם נשמע בפומבי קולם של מי שלא היו לוחמים. ספרי מחקר חדשים שהחלו להתפרסם גם
בעברית בשנות ה-70 הרחיבו את הידע והשפיעו על יחסה של החברה הישראלית לשואה. מאמרו של בועז
כהן המנתח את תולדות ההיסטוריוגרפיה של השואה בישראל, מרחיב בנקודות אלה.
למרות העניין העצום שעורר המשפט והכיסוי התקשורתי הרחב שניתן לו לא הטביע משפט אייכמן כל חותם
ניכר על מערכת החינוך של אותה תקופה.

השינוי הבולט ביותר בהתייחסותה של החברה הישראלית לשואה חל לאחר מלחמת יום הכיפורים. בתקופה שלאחר המלחמה נבחנו היבטים שונים של השואה שבשנים הראשונות נותרו חבויים או זנוחים או

שלא עסקו בהם בשל החשש שיפתחו פצעים ויציירו תמונות קשות על אנשים, הנהגות וקהילות, ונעשה ניסיון להבין את המורכבות האינסופית כמעט של התקופה, על מאורעותיה ותהליכיה. בעצם ההתבוננות והניתוח של מאורעות מלחמת יום הכיפורים כאילו הורם המסך, והעניין בפרק ההיסטורי כולו ובהשלכותיו על ההיסטוריה והאקטואליה של החברה הישראלית החל להעמיק ולהעצים.

נבחן עתה את השפעת התמורות שחלו ביחסה של החברה הישראלית לשואה על מערך לימוד נושא השואה בבתי הספר בארץ.

תכניות הלימודים בנושא השואה והקשר שלהן להתפתחויות בכתיבה ההיסטורית

כפי שנזכר לעיל, בשני העשורים הראשונים למדינה לא נלמד נושא השואה במסגרת שיעורי ההיסטוריה בבתי הספר, ונוכחותו במערכת החינוך התבטאה כמעט באורח בלעדי בטקסי הזיכרון ביום השואה ובקטעי קריאה במקראות. תכניות לימודים שהוכנו בתקופה זו היו כולן ניסיוניות, וברובן אף פנים בית ספריות וייחודיות, ולא נועדו לתפוצה רחבה. בשנות ה-70 החלו להופיע מחקרים בעברית, חלקם מקור וחלקם תרגום. לאחר מלחמת יום הכיפורים החלו בהכנת תכנית לימודים ראשונה, ניסיונית, לבתי הספר. התכנית שנקראה "אנטישמיות ושואה", הייתה תכנית רשות, שנועדה למורים שגילו עניין בנושא, ללא חובת בחינה מסכמת. מורים שהיה להם עניין מיוחד בנושא או מורים שלמדו בקורסים שהחלו להינתן אז באוניברסיטאות – ואלה גם אלה לא היו רבים - בחרו ללמד לפי תכנית זו. אף שהייתה זו תכנית רשות, ניתן לראות בעצם ההכרה בצורך בהכנתה אבן דרך משמעותית. התכנית התבססה על מחקרים שהתפרסמו עד אז, התייחסה לגישות מחקריות מתפתחות והציעה דרכי עבודה בהתאם.

בשנת 1981 הפך נושא השואה לנושא חובה לבחינת הבגרות בהיסטוריה בהיקף המוכר גם היום. כדי שיהיה ניתן ללמד את הנושא יצא לאור ספר לימוד ראשון: "השואה ומשמעותה". הספר, שחובר על ידי שני היסטוריונים, ישראל גוטמן וחיים שצקר, הסתמך על מסקנות המחקר באותה עת והביא למורים ולתלמידים ניתוחים והסברים שהיו כולם פרי המחקרים ההיסטוריים על תקופת השואה. היה זה ניסיון ראשון לתרגם את המחקר ההיסטורי של אותה עת לשפת ההוראה. בהקשר זה חשובה העובדה שמחברי הספר הם היסטוריונים.

ספרים חדשים דרושים מן הסיבה הפשוטה, שספר הלימוד חייב להתאים את עצמו להתפתחויות במחקר ואף לתודעה ולזיכרון הציבורי של השואה, כמו גם להיבטים הדידקטיים של הוראת הנושא. ואכן, היבטים אלה השתנו מאז ראשית שנות ה-80, והוראת נושא השואה, על כל מורכבותה התכנית והדידקטית, תופסת

היום מקום בולט בהשתלמויות מורים ובתכניות להכשרת מורים להיסטוריה. השוואת ספר הלימוד הראשון עם ספרים חדשים המתפרסמים עתה מדגימה היטב את כבדת הדרך

הגדולה שנעשתה בדרכי הוראת הנושא בהקשר הזיכרון והתודעה הציבורית בישראל.

הנסיעות לפולין והקשר שלהן אל התפתחות זיכרון השואה

לכאורה אין קשר גלוי בין האמור לעיל לבין הנסיעות לפולין. ואולם בדיקה מעמיקה יותר מגלה שהדברים מורכבים יותר.

בראשונה ניתן לומר, שהנסיעות לפולין הן ביטוי למקומה המרכזי של השואה בתודעה ובזיכרון הציבורי במדינת ישראל. אין עוד נושא היסטורי כלשהו שמביא תלמידים למסעות למקומות שבהם התרחשו האירועים הקשורים בו. סיורים נערכים כמובן באתרים בעלי חשיבות היסטורית בארץ, אך מאליו מובן שהדבר שונה כאשר מדובר באתרים שמחוץ לישראל. רק הנסיעות לפולין יוצאות מן הכלל לעניין זה. לא כאן המקום להרחיב את היריעה ולהתייחס לוויכוח הקיים בעניין נסיעות אלה. יש מי שרואים בהן מעשה חינוכי בעל משמעות שיש לעודדו ולטפחו, ואחרים מתנגדים להן בטענות שונות ומגוונות. עם המתנגדים, כמו גם עם המצדדים, נמנים ניצולי שואה ואנשי חינוך, אנשי אקדמיה ואנשי תקשורת. הנסיעות לפולין והשלכותיהן החינוכיות והערכיות נבדקו גם הן במחקרים אחדים.

חשוב להדגיש עניין אחד מרכזי: במערכת החינוך הנסיעות לפולין הן עובדה קיימת. מידי שנה גדל מספר המבקשים להצטרף לנסיעות הללו, למרות עלותן הגבוהה. ניתן לסכם עניין זה ולומר באופן חד משמעי: הנסיעות מבטאות גם את העניין ההולך וגובר של הנוער הישראלי בנושא השואה וגם את המקום המרכזי שתודעת השואה תופסת בזהות הישראלית. השידור הישיר בטלוויזיה, מידי שנה, של מצעד החיים, הוא רק הביטוי הסמלי לכך. לנאמר כאן ניתן לקשר גם את המפעל לכל איש יש שם, שתלמידים היוצאים לפולין נוטלים בו חלק, ואף את היענות בני הנוער ליוזמת איסוף שמות הנספים בדפי עד.

נזכיר בהקשר זה גם את המרכזים השונים המקיימים ימי עיון לתלמידים ולמורים היוצאים לפולין – ובהם יד ושם, מוזיאון לוחמי הגטאות ומשואה.

ייתכן שהפרסונליזציה המסוימת של המושג הרחב שואה, המתרחשת בנסיעה לפולין באמצעות סיפורים ועדויות אישיות, סיפורי משפחות ומהלכי חיים של יחידים, וחיבורם למקומות שהיו מרכזים יהודיים שוקקים ואינם עוד, מסבירה במשהו את הפופולריות של הנסיעות הללו בעשור האחרון.

ניתן לסכם ולומר: בשני העשורים האחרונים תופס נושא השואה מקום מרכזי בתודעה הציבורית הישראלית ובמערכת החינוך. מורים חוזרים ומעידים על העניין שיש לתלמדיהם בלימוד הנושא בשיעורי ההיסטוריה, על רמת הקשב הגבוהה יותר ואפילו על הציפייה ללמוד אותו. האם עניין זה יימשך כשהאירועים יתרחקו ודור הניצולים ילך וייעלם, וכאשר כדרכם של דברים יתחלף הזיכרון החי בלימוד פרק בהיסטוריה מתרחקת והולכת? קשה לנבא, ורק ימים יגידו.

לסיום פרק זה נזכיר את הדיון בזיקות המיוחדות שבין השואה לבין הקמת המדינה, וביניהן לבין התודעה הקיבוצית של העם היהודי כולו לאחר השואה, המצוי בספרו של יוסף גורני **בין אושוויץ לירושלים**. הספר מנתח את התמורות שהתחוללו בהיבטים מסוימים של המחקר ההיסטורי ובשיח הציבורי והאידיאולוגי בנושא השואה בארץ ובעולם היהודי כולו.

מה מכל אלה ניתן להביא לתלמידים?

הסקירה שהובאה לעיל בחנה בקצרה את התמורות השונות שחלו ביחסה של החברה הישראלית לשואה, תוך בדיקת זיקתן להתפתחות הכתיבה והמחקר ההיסטוריים. הדגש העיקרי בסקירה הושם בביטויים שניתנו לתמורות אלה בהתייחסות החינוכית ובתכניות הלימודים העוסקות בשואה. האם אפשר ללמד בבית הספר את התמורות ביחסה של החברה הישראלית לשואה? כפי שכבר נאמר, ספק אם ניתן לכלול נושא זה ברצף הלימוד ההיסטורי של הנושא. עם זאת ניתן בהחלט לקבוע, שתלמידי הכיתות הגבוהות מתעניינים בנושא כשהוא עולה. לעתים הם מתקשים להאמין שבעבר לא היה פרק

היסטורי זה כה מרכזי כפי שהוא היום. לפיכך אפשר להציע את הנושא הזה כמתאים ליום עיון או לדיון בכיתה, במיוחד בכיתות הגבוהות, ביום השואה עצמו או סמוך לו. ימי עיון כאלה או הכוונת תלמידים לעבודות אישיות וקבוצתיות אינה חייבת להיעשות על ידי מורים להיסטוריה דווקא; אפשר שמחנכים מתחומי דעת שונים ימצאו שהוא מתאים. כמו כן רלוונטי הנושא לתלמידים היוצאים לסיורים הלימודיים בפולין במסגרת תכנית ההכנה. החשיבות העיקרית של ההתייחסות אליו היא בהתבוננות שהוא מאפשר על היווצרותה של תודעה היסטורית בנושא כה מרכזי בחברה הישראלית ובעם היהודי.

מוקד נוסף שראוי להדגישו בסיכום הדברים הוא ההתייחסות למבצעי הרצח. גם כאן חלו תמורות מרחיקות לכת. בראשית הייתה התייחסות מכלילה אל כל המבצעים. עדותו של ק. צטניק במשפט אייכמן על "הפלנטה האחרת" הדגישה היטב את העמדה הזאת: "העולם ההוא" אינו יכול להיתפס בכלים המקובלים על ידי מי שלא היו שם. בפלנטה האחרת הקרויה אושוויץ היו הקורבנות, האסירים – הק. צטניקים – והיו מעניהם ורוצחיהם - דמונים שאינם בני אדם. בעת ההיא לא נערך בארץ מחקר על מבצעי הרצח. ניתן אפילו לומר שקשה היה להעלות על הדעת מחקר כזה בחברה שרבים בה ניצולי השואה. אולם משנות ה-70 חלו תמורות גם בעניין זה, ועם התפתחות המחקר ניתן למצוא התייחסות רחבה יותר למבצעי הרצח במחקרים היסטוריים או בספרי ביוגרפיה. גם לשינוי זה יש ביטוי מסוים במערכת החינוך, אם כי באופן חלקי יותר. מן הניסיון ניתן לומר שהעניין שתלמידים מגלים בו הוא רב, וחשיבותו החינוכית-ערכית אינה צריכה הסבר.

לסיכום, אף שנושא זה אינו בעל היבטים דידיקטיים מובהקים, ניתן להתייחס אליו גם מנקודת הראות החינוכית ולעורר עניין משמעותי אצל תלמידים.

שימוש בחומרים מתחומי הספרות, השירה ושירי הזמר

בחומרים שיוצעו להלן ייעשה ניסיון להציג את התמורות שחלו ביחסה של החברה הישראלית לשואה במהלך השנים באמצעות הביטוי שניתן להן בספרות ובשירה. החומרים שיוצעו הם על פי רוב מהשנים הראשונות לקום המדינה לעומת ימינו. בדרך הצגה זו יודגשו השינויים ולעתים אף הניגודים הקיימים בין התקופות. באופן מכוון לא ייכללו כאן מחקרים היסטוריים, והדגש יושם בחומרים חווייתיים יותר. כך יוכלו מורים ותלמידים שיגלו עניין בהתפתחויות אלה לבחון אותן לא רק דרך מאמרים עיוניים. שירו של חיים גורי המופיע בראשית הדברים מייצג היטב את הלכי הרוח של תקופתו. סמוך ליום השואה ב-1954 פרסם נתן אלתרמן את השיר **יום הזיכרון והמורדים**. בשיר זה שָׁם המשורר בפי הלוחמים את האמירה שהם היו "חלק מן הזמן שאין לו אח, שהמרד הוא רק תו אחד בפרשה". המורדים בשיר זה מבקשים לרדת מן הכן שהוצבו עליו, ולשוב ולהתערב באפלה עם קורותיהם של המוני בית ישראל. בשנת 1954 היה שירו זה של אלתרמן קול יוצא דופן שהציע לראות את המכלול של התקופה ולא רק את המרד כמבטא השואה וכראוי לזיכרון.

הפולמוס שהתעורר בעקבות פרסום השיר נמשך זמן רב, ואלתרמן, שהיה משורר נערץ, הותקף על ידי רבים בשל עמדתו השונה בעת ההיא. במובנים מסוימים הקדים אלתרמן את התובנות והמסקנות, שהמחקר ההיסטורי הגיע אליהן מאוחר יותר, בשאלת מקומו של המרד בגטאות בתקופת השואה. הפולמוס עצמו מבהיר היטב עד כמה הייתה מושרשת הגישה שהבליטה את הגבורה והמרד ונמנעה לעסוק בשואה ובגורל ההמונים היהודיים שנרצחו בארצות הכיבוש הנאצי.

בפרוזה העברית בולט השינוי שהתרחש כשמשוים בין האופן שבו התקבלו ספריו של ק. צטניק (**סלמנדרה, קראו לו פיפל, בית הבובות**) שנדחקו לפינה רחוקה בספרות העברית, לבין האופן שבו התקבל ספרו של דוד גרוסמן **עיין ערך: אהבה** (1986), וספריו של אהרן אפלפלד, ובמיוחד **קתרין, מסילת ברזל** ואחרים. **עיין ערך: אהבה** היה רב מכר של ממש אף כי אין הוא ספר קל לקריאה.

מחזות על השואה הופיעו כבר בראשית שנות ה-60: **ילדי הצל** של בן ציון תומר ו**בעלת הארמון** של לאה גולדברג. הנושא המרכזי במחזות אלה הוא המפגש של הניצולים, במיוחד של ניצולים בני נוער, עם הארץ לאחר עלייתם. מחזה אחר שהוצג באותה תקופה הוא **חנה סנש** מאת אהרן מגד. אין צורך להרחיב כאן ולומר שמחזה על דמותה של חנה סנש מתאים להלוך הרוחות של החברה הישראלית באותה תקופה,

ומעלה על נס את דמותה של הצנחנית מארץ ישראל שחזרה להונגריה מולדתה ונתפסה והוצאה להורג. משנות ה-80 ואילך הוצגו בתיאטרון מחזות שונים לגמרי, ובהם כדאי לציין במיוחד את **קסטנר** מאת מוטי לרנר (שעובד גם לדרמה טלוויזיונית בת שלושה חלקים). קשה להניח שאילו נכתב בשנותיה הראשונות של

המדינה מחזה דוגמת **קסטנר** היה תיאטרון כלשהו מעלה אותו על הבמה. דמותו של קסטנר העומדת במרכז הדרמה מאפשרת למחזאי - ולצופים - לעסוק בסוגיה המורכבת של ההנהגה היהודית בשואה ולחזור ולבחון את אשר קרה בשנים 1954 – 1956 בעת שהתרחש משפט קסטנר בארץ - בערכאה הראשונה קבע השופט ש"קסטנר מכר את נשמתו לשטן"; נראה שקביעה נחרצת זו משקפת היטב את היחס לשואה שרווח בארץ באותה עת. מבחינה זו ההתייחסות לאיש קסטנר ולגורלו, כפי שהוא משתקף במחזה, מכילה בתוכה את כל התמורות שהתחוללו בחברה הישראלית ובאופן התייחסותה לשואה. למבצעי הרצח יש ביטויים מעניינים הן בשירה והן בספרות. המשורר דן פגיס היה מן הראשונים לכתוב על הנושא בשנות ה-70. בקובץ שיריו **גלגול** מצויים שירים אחדים ומוכרים המתייחסים למבצעי הרצח, ובהם: **עדות, המסדר**. השיר עדות מציג בניסוח שירי בהיר את התפיסה המנוגדת באופן קוטבי להצגת מבצעי הרצח כלא אנשים, כדמונים:

עדות

לא לא, הם בהחלט
היו בני אדם: מדים, מגפים,
איך להסביר: הם נבראו בצלם.
אני הייתי צל.
לי היה בורא אחר.
והוא בחסדו לא השאיר בי מה שימות.
וברחתי אליו, עליתי קליל, כחול,
מפויס, הייתי אומר: מתנצל:
עשן אל עשן כל יכול
שאין לו גוף ודמות.

(מתוך: פגיס דן, **כל השירים**, הוצאת מוסד ביאליק והקיבוץ המאוחד, עמ' 137).

נזכיר גם את סיפורה של סביון ליברכט **ילדת התותים**. הסיפור מציג את עולמן של נשות אנשי הס"ס ששירתו במחנות, ובאמצעות סיפורן את מנגנוני הכחשת המציאות שהתקיימו שם. כוחו של הסיפור הוא בהצגת הפרטים הקטנים, הרגילים, של חיי היום יום של סגל המחנה, והאופן שבו האמת על המתרחש

במקום חודרת לאיטה דרך מנגנוני ההכחשה. באמצעות סיפור קצר זה ניתן להציע דיון המתייחס אל הצדדים המורכבים, הפחות סטריאוטיפיים, של אלה שעסקו בפועל בביצוע הפתרון הסופי, ואף להגיע לתובנות אנושיות ומוסריות בעלות משמעות ביחס לנושא טעון ומורכב זה.

ביטוי לתמורות במודעות הציבורית וביחס לשואה מצוי גם בשירי זמר. שיר הזמר המפורסם והידוע ביותר בשנים הראשונות היה **שיר הפרטיזנים**, ולצדו שירה של חנה סנש **הליכה לקיסריה** (אלי אלי). גורלה האישי של חנה סנש בתקופת המלחמה והשואה מהווה חוליה מקשרת בין המלים, שאינן מתייחסות לשואה, והוא שהופך את מלות השיר למייצגות שלה. שיר אחר של חנה סנש, שלא הולחן, נקרא בעצרות זיכרון רבות, והוא **אשרי הגפרור**. העובדה שהשיר נכתב לאחר שצנחה ביוגוסלביה בדרכה למשימה בהונגריה, ופורסם רק לאחר הוצאתה להורג, הוסיפה לו נופך הרואי וטרגי.

השינויים ביחסה של החברה לנושא כולו בולטים במיוחד באוסף השירים מתוך הסרט **בגלל המלחמה ההיא**. שיריהם של יעקב גלעד ויהודה פוליקר מבטאים את הכאב והאובדן ואינם מתייחסים למרכיב הגבורה רק כלחימה בנשק במרידות כפי שבלט בשירים בעבר. **אפר ואבק** (לאן את נוסעת), **התחנה הקטנה טרבלינקה** (שהוא שיר מתורגם שנכתב בפולנית על ידי ולדיסלב שלנגל), ואחרים, מוכרים וניתן להשיגם בקלות. הנגיעה בכאב האישי ובזיכרון החורבן הנורא שבשואה באים בשירים אלה לידי ביטוי במלים ובמנגינה כאחד.

העובדה שחלק ניכר מן השירים הללו היו ללהיטים כשהושמעו לראשונה ונכנסו לאוסף הקנוני של שירי זמר עבריים המושרים בפי כל בקשר לזיכרון השואה, מבטאת בשלמות את התמורות שחלו במכלול התייחסותה של החברה הישראלית לפרק זה בהיסטוריה.

מלות השירים המוכרים הללו יכולות לשמש כטקסטים שאפשר לקרוא אותם גם בתוך הקשר היסטורי, כמייצגי תקופה ואופני התייחסות חברתיים. ההשוואה בין השירים השונים יכולה להיעשות גם על ידי הוראת עמיתים של תלמידים, שניתן לשלב בה גם את השמעת השירים בגרסה המוסיקלית שלהם וגם את ניתוח מלותיהם, ואולי אף להוות נושא לעבודה העוסקת בחברה הישראלית מזווית ייחודית זו, לא רק בתוך ההקשר ההיסטורי המובהק של התקופה עצמה.

הדוגמאות שהובאו כאן מתחומי הספרות והשירה אינן היחידות הקיימות, ואפשר להוסיף עליהן עוד כהנה וכהנה. גם באמצעות סרטי קולנוע ניתן להדגים את התמורות שחלו ביחסה של החברה הישראלית לשואה. ספק אם סרט כמו סרטו של רוברטו בניני **החיים יפים** היה יכול להיות מופק בתקופה שלאחר סיום המלחמה; ניתן לומר בוודאות שגם לו הופק אז לא היה ניתן להקריןו בארץ, וגלי המחאות שהיו עולים לא היו נותרים בשולי הביקורות המהללות את הסרט והפרסים הרבים שהוענקו לו. העובדה שלבניני הוענק

פרס הוקרה מיוחד בפסטיבל הקולנוע בירושלים ב-1998 היא שורה אחרונה הולמת במסכת התמורות שנסקרו ברשימה זאת.

* ההצעה לפעילות זו מבוססת על מאמרה של אפרת בלברג. במאמר נערכו שינויים על מנת

להתאימו לשימוש באינטרנט.

מקור: בלברג אפרת, **בשביל הזיכרון**, גיליון 34, ביה"ס המרכזי להוראת השואה, יד ושם, ירושלים 1999, עמ' 58-69.